

БИСТРЯКОВ

Ігор Костянтинович — доктор економічних наук, професор, завідувач відділу Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку НАН України»

МАНЦЕВИЧ

Юрій Миколайович — доктор економічних наук, доцент, завідувач секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства

ВИКОРИСТАННЯ ПРОСТОРУ У ПЛОЩИНІ СУСПІЛЬНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ В УКРАЇНІ

Статтю присвячено дослідженню проблем раціонального використання просторового ресурсу з позицій вимог сучасних соціально-економічних відносин, що формуються на теренах України. Акцент зроблено на методологічних питаннях, пов'язаних з процесами зародження громадянського суспільства та створення відповідних передумов щодо самоорганізації середовища життєдіяльності, передусім міських територій.

Сучасна економіка — процес індустріалізації, детермінований сучасною наукою, — змушує до гомогенізації людства і попутно руйнує широкий спектр традиційних культур. Проте він не може виходити переможцем у кожній битві, зіштовхуючись іноді з такими культурами і проявами тімосу, які важко усвідомити. А якщо процес економічної гомогенізації зупиниться, то і майбутнє процесу демократизації виявиться непевним. Хоча багато народів світу на свідомому рівні вважають, що хочуть мати у себе капіталістичне процвітання та ліберальну демократію, не кожен з них може за союти і те, і інше [1, с. 357].

Проблема

Стаття не випадково розпочинається з розгорнутої цитати видатного політолога, футуролога і економіста Френсіса Фукуями. Розглядати сучасні процеси перетворення простору і досліджувати пов'язані з цим потужні соціально-економічні течії стає дедалі складніше. Варто зосередити увагу на деяких принципових методологічних аспектах. У цитаті можна виділити дві потужні категорії, які дають поштовх до подальших логічних висновків. Це *тімос* і *гомогенізація*. *Тімос* з грецької приблизно перекладається як *духовність*. Суттєвим при цьому є розуміння духовності як характеристики своєрідності тієї чи іншої території, точніше спільноти, що її населяє. До речі, подібне бачення цього поняття стає зрозумілішим, якщо звернутися до відомої роботи Ханса Фрайера «Теорія об'єктивної духовності» [2], де автор визначає *духовність* на тлі аналізу природних явищ. Однак для цього потрібно дещо змінити точку зору, тобто методологію, що ми і спробуємо зробити.

Друга категорія, *гомогенізація*, також дуже потужна і її доцільно співвіднести із законом поліморфізму, відповідно до якого гомогенні системи є певною ідеалізацією гетерогенних систем, тому що будь-яка система за своїм складом є гетерогенною. Отже, в будь-якій системі має місце поліморфізм, а від цього виникає множина модифікацій, які відрізняються числом, видом та відносинами між елементами. На цій основі можна зробити висновок про необхідність визначати композиційні особливості формування простору на засадах вивчення духовних проявів об'єктивних явищ. Гомогенізація передбачає зменшення рівня неоднорідності матеріальної системи або явища. Тобто сучасні суспільні процеси спрямовані на нівелювання відмінностей просторових систем.

З системних позицій погляди Ф. Фукуями стають досить прозорими, оскільки орієнтують на суцільне запровадження принципів західного раціоналізму в усі аспекти життя. Виникає питання: на яку глибину вони можуть проникати, не порушуючи при цьому стан загальної національної безпеки, і чи не спотворять вони процес подальшої територіальної самоідентифікації народу і підтримання гетерогенності простору, яка забезпечує системну сталість розвитку країни в цілому? Питання складне, але потребує всебічного обговорення.

На нашу думку, виникає нагальна потреба системного «урозуміння» саме того, в який спосіб проводити адаптацію досить радикальних і відчутних змін у напрямі запровадження в Україні європейських стандартів через перебудову свідомості та культурологічних засад розвитку українського суспільства.

У зв'язку з цим варто ще раз звернутися до нашого видатного вченого, певною мірою наукового пророка, В.І. Вернадського [3], який дав нам прямий концепт ноосферичного поєднання *природи і культури*, підкреслюючи, що саме *культура* досягає потужності «геологічної сили». Тобто з боку західного раціоналізму доцільно запроваджувати лише те, що відповідає у широкому розумінні інтересам як суспільства в цілому, так і кожної окремої людини. Думки В.І. Вернадського начебто підштов-

хують до формування моделей перспективного просторового розвитку, які в методологічному плані повністю кореспондуються з концептом Ханса Фрайера в частині творчого підходу до категорії *творення*, у нашому випадку — *творення простору*.

З позицій теорії управління доцільним є не протиставлення категорій гетерогенних та гомогенних властивостей, а їх діалектичне поєднання в процесі цілеспрямованого просторового розвитку. При цьому розуміється, що гомогенізація економіки так само не може відбуватися на замкненій території, а процеси глобалізації, які сьогодні охопили світ, є не метою, а лише інструментом для досягнення більш масштабних завдань зі створення єдиного світового простору ноосфери. Зважаючи на тісний зв'язок економіки і соціальної сфери, їх розвиток може здійснюватися лише одночасно і в одному напрямі. Такий підхід вказує на необхідність не лише визначення, а й формування сучасної системи управлінських структур, що допоможе ефективно працювати в умовах тотальної невизначеності. Тому на перший план виходить визначення структури елементів системи, або, точніше, композиції факторів впливу на процес формування складного, але збалансованого простору.

Аспекти теорії простору

Оновлення базової парадигми просторового розвитку потребує насамперед визначення власне категорій *простір* і *просторовий розвиток*. Слід підкреслити, що сьогодні будь-яка серйозна дискусія про розвиток не може обійтися без визначення цих категорій і встановлення їх зв'язку з традиційними механізмами управління господарськими системами. У рамках невеликої статті повністю розкрити ці питання неможливо, але спробуємо окреслити основні характерні ознаки цієї нової концепції. На підтримку новизни зазначеної дослідницької парадигми свідчить той факт, що у світовому господарському процесі виникла потреба в оперуванні не окремими територіями, до яких ми так звикли, а матеріально-фінансовими по-

токами. Тобто *простір* як категорія мислення в економічній і теорії, і практиці все більше відокремлюється від свого видимого матеріального територіального образу, що починає розглядатися суб'єктами господарювання як її окремий випадок. Крім того, *простір* у процесі ускладнення господарської діяльності розкривається не як гомогенне явище скалярного типу, а як явище гетерогенне, якому властивий векторний тип функціонування.

Просторовий підхід вирізняється також тим, що він орієнтований на високий рівень комплексності в оцінках і методах управління економічними процесами, але в іншому вигляді, який багато в чому відрізняється від сформованих традиційних стереотипів.

Саме в цій площині відбувається пошук необхідного оптимального масштабу господарських процесів. Завдяки вдалому його використанню забезпечується підвищення якості управління і, відповідно, збільшення специфічного організаційно-економічного ефекту. Зазвичай, якщо спиратися тільки на методологію дискретного керування, досягти і навіть побачити ефект, прихований у сфері систем просторового керування, не вдається. Однак із просторово-орієнтованих методологічних позицій можливо не лише виявити його присутність, а й скористатися ним. Це суто теоретичне узагальнення можна простежити на різних явищах економічного порядку, таких, наприклад, як еволюція розуміння категорії *кластер*. Адже зараз *кластер* як певний виробничий територіальний комплекс усе частіше розуміють як *кластерну стратегію*, що ґрунтується на центрах ділової активності, а це вже інший динамічний підхід. Ще одним прикладом просторового бачення проблем розвитку є категорія *інтерес* суб'єкта господарювання; вона дуже об'ємна і має значний потенціал щодо вдосконалення системи управління просторовими інтересами.

У зв'язку з цим слід відзначити ряд робіт зарубіжних учених, які досить добре розкривають методологію просторового бачення економічних систем [4–7]. В Україні також відбуваються активні пошуки національних підходів

щодо управління економікою країни та її територіями у рамках просторової дослідницької парадигми. Вагомих результатів досягнуто при аналізі робіт, присвячених регіональній політиці [8–11]. Однак регіональна політика — це ще тільки позиціонування намірів, для їх реалізації потрібно надати їм конструктивної форми.

Передбачається, що подальший розвиток нової просторової дослідницької парадигми ґрунтується на пошуку форм і методів гармонізації інтересів суб'єктів господарювання. Тому і проблема має бути переведена з площини технологічних переваг та матеріальних факторів розвитку в площину, де домінують фактори суб'єктивного характеру. Такий підхід загалом відповідає європейським тенденціям. Більше того, цей аспект, мабуть, відіграє визначальну роль, оскільки поки що в економічному мисленні домінує технологічний, а не гуманітарний науковий погляд.

У такому разі можна стверджувати, що характер і модель просторового розвитку визначаються набором основних суб'єктів, що беруть участь у господарській діяльності, і типом відносин, які між ними складаються. А це, у свою чергу, визначає впорядкування різноманітних цілей, завдань і основних напрямів розвитку. Слід пам'ятати, що в умовах вільного просторового розвитку суб'єкти перебувають у різних формах взаємодії — суто ієрархічних, коаліційних, асоціативних, але при цьому зберігають рівність основних прав. Тому вибір типу відносин між суб'єктами просторового розвитку істотно впливає на характер організації комунікації між ними, наповнюючи тим самим простір політичним, соціально-культурним, екологічним, економічним та іншим програмним і проектним продуктом.

Для України зараз важливо знайти свою специфічну, адекватну сучасним умовам форму просторового розвитку. Об'єктивна необхідність цього пошуку зумовлена низкою причин, основна з яких пов'язана із загальними системними трансформаціями, що дали поштовх до розгортання спочатку суспільних відносин, а за ними й усієї сукупності господарських відносин. По суті, ми є свідками формування

нового, невідомого простору життєдіяльності українського народу.

Зазначимо, що простір завдяки різноманітній діяльності людини має властивості формування, зміни, розвитку і здійснює їх у конкретних цілях. Суб'єкт господарювання, формуючи свої уявлення про світ на основі індивідуального й соціального досвіду, створює тим самим простір навколишнього середовища.

Слід нагадати, що в концепті Ханса Фрайєра економічний простір, його різновид і специфіка формуються під впливом саме духовного фактора, пов'язаного з формуванням особливого соціального простору та соціального часу. В останні десятиріччя з надзвичайною гостротою відчувається проблема збереження простору навколишнього природного середовища у зв'язку з особливостями його впливу на формування духовного образу народу. Можна сказати, що значущість екологічної проблеми об'єктивно визначається власне суб'єктом господарювання через усвідомлення та конструктивну критику способів соціально-економічної організації.

Стало очевидним, що соціальний простір починає істотно впливати на фізичний простір. Проте, говорячи про існування якісно різних форм простору й часу, слід мати на увазі, що з переходом одного типу в інший варто брати до уваги необхідність зміни умов їх реалізації. Зрозуміло, що соціальний, економічний і екологічний простір нерозривно пов'язані, але їх об'єднання, очевидно, відбувається на основі поєднання культури світосприйняття.

Інтереси і ролі: бізнес – громада – влада

Особливо вразливим дослідницьким етапом є визначення інтегрального простору в реаліях життя. Найбільш результативно це можна простежити в містобудівному просторі, який характеризується інтегруючими властивостями, тобто зосередженням на окремій території майже всієї множини людських функцій, інтересів та пов'язаних з ними конфліктних ситуацій.

У концентрованому вигляді процеси інтеграції фізичного і соціального простору, їх взаємний вплив і народження нових, раніше недостатньо

сформованих суспільних явищ відбуваються на рівні територіальної громади. Передусім така прискорена трансформація гетерогенних соціальних систем у гомогенні відбувається на території великих міст. Саме тому, що великі міста мають вагомий рівень культурологічних нашарувань, складну соціальну структуру і певний рівень розвитку економічного середовища, а також значний досвід у розв'язанні складних управлінських завдань, вони є ідеальним полем для практичної реалізації перетворення простору на елементи ноосфери.

Виникає парадоксальна, властива великим системам, ситуація: до початку процесів перетворення всі просторові елементи мали гетерогенну структуру і створювали єдине велике гомогенне поле. З виникненням окремих включень гомогенізації локальних просторових утворень у вигляді територій міст велика система держави перетворюється на гетерогенну структуру з різними суспільними законами розвитку. Цей болючий процес, на думку авторів, нині переживає більшість країн — як розвинених, так і тих, що розвиваються.

За дуже спрощеною схемою ми можемо умовно розділити основні рушійні сили цих процесів на активні й консервативні. Доцільно звернути увагу, що самі генератори цих рушійних сил становлять обмежену частку в загальній структурі всіх учасників суспільних процесів. Реалізація інтересів здійснюється переважно за допомогою залучення значної кількості агентів (носіїв) їхніх суспільних інтересів.

На міському просторі ілюстрацією прояву конфліктів таких агентів є періодичні бійки, що виникають між забудовниками в особі їхніх силових представників і мешканцями житлових районів. Класичний характер таких прикладів полягає у непропорційності протистояння між добре організованою структурою представників інтересів забудовників і тимчасово утворюваними об'єднаннями мешканців, що відстоюють свої права на вільний простір. У цьому випадку конфліктні ситуації зумовлені переважно недосконалістю чинного законодавства, у тому числі тієї частини, що пов'язана з регламентацією процесу містобудування.

Така боротьба інтересів зайвий раз підкреслює цінність простору як вагомого ресурсу. Слід зазначити, що постійне підвищення вартості міського простору відбувається здебільшого внаслідок зростання щільності забудови та висоти споруд і освоєння підземного простору. Потреба в цьому зростає пропорційно темпам економічного розвитку суспільства, а також вимогам до перетворення одного виду функціонального використання територій на інший. Як відомо, це відбувається насамперед шляхом поглинання земель сільськогосподарського призначення, лісового фонду, приміських поселень тощо. Отже, великі міста відчувають постійний дефіцит просторового ресурсу, в рамках якого формуються умови для значної невідповідності рівня бажаного прибутку забудовника тим сукупним фінансовим і нематеріальним втратам, які необхідні для забезпечення використання просторового ресурсу. Найчастіше йде пошук не найприйнятнішого з погляду суспільних інтересів варіанта використання простору, а найприбутковішого. Так зароджується конфлікт інтересів, а подальший вибір стосується лише форми його прояву. Як бачимо, зазначені проблемні питання мають фінансову основу і розкриваються в ланцюзі: капітал — носії капіталу — соціальні та інші інтереси.

У цьому контексті важливим стає встановлення основних суб'єктів та їхньої ролі в процесі містобудівного освоєння простору. Уже традиційно виокремлюють три основні суб'єкти: бізнес, населення і публічні органи управління. Бізнес розглядають як основний носій активного пошуку нових можливостей для реалізації власних інтересів. Населення, не ототожнюване із суспільством, виступає як носій консервативних інтересів збереження досягнутого стану рівноваги у використанні простору. Публічні органи управління, в тому числі державної влади і місцевого самоврядування, виконують функцію арбітра у пошуку компромісу між інтересами бізнесу і населення.

Розглядаючи особливості формування інтересів кожного із суб'єктів процесу містобудівного освоєння простору, слід визнати, що бізнес є найбільш динамічною складовою тери-

торіальної суспільної системи. Це зумовлено власне характером економічної діяльності. Відомо, що будь-яке гальмування того чи іншого бізнесу призводить до виходу на перший план нових амбіційних компаній з кращою організацією, новітніми технологіями і кращим продуктом. Тому бізнес для свого існування природно активізує пошук компромісних рішень з населенням певної території щодо формування таких угод, які б сприяли подальшому розвитку зі стабільною перспективою нарощування досягнутого потенціалу та рівня ефективності використання ресурсів, зокрема просторових.

Водночас населення переважно ідентифікує себе з певним місцем проживання. У разі проживання в невеликих населених пунктах це посилюється певними місцевими традиціями і особливостями. У великих містах традиції відіграють меншу роль, але місце проживання значна частина населення обирала свідомо і самостійно, тому вважає своє просторове оточення відносно комфортним і таким, що відповідає його потребам. Саме намагання зберегти якомога довше це відчуття комфорту і звички породжує певний консерватизм населення у сприйнятті просторових змін. У цьому контексті йдеться лише про те населення, яке вже проживає в певному просторі. Настрої людей, які лише планують у ньому оселитися, діаметрально протилежні. Однак переважають інтереси аборигенних мешканців.

Публічні органи є одним із найскладніших елементів для вивчення на сучасному етапі розвитку українського суспільства в контексті дослідження просторових проблем.

Домінанти генези конфліктів

Значною мірою конфлікт інтересів провокується невпорядкованістю двох складових публічної влади: органів державної влади і органів місцевого самоврядування. Оскільки вони не лише мають різні рівні представництва і повноважень, а й використовують різні методи та інструменти для виконання своїх завдань, їх суперечливість і неузгодженість формує сприятливі умови для продукування конфліктних ситуацій.

Наприклад, В.І. Борденюк зазначає, що найпоширенішою в сучасних умовах є концепція, згідно з якою в процесі місцевого самоврядування здійснюється влада, джерелом якої є весь народ, а не його частина, у зв'язку з чим місцеве самоврядування розглядається як своєрідне продовження державного управління [12, с. 44]. Далі він зазначає, що закріплене в частині першій статті 5 Конституції України положення, за яким «народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування», зовсім не означає «роздвоєння» влади народу на державну владу й автономну владу територіальної громади. Об'єктивна необхідність створення відповідних підсистем органів зумовлена абсолютною неможливістю здійснення влади народом тільки безпосереднім волевиявленням.

Це фактично означає, що Конституція закріпила принцип позитивного регулювання діяльності органів місцевого самоврядування, згідно з яким вони не можуть вийти за межі повноважень, визначених законами України, в яких відображена воля держави. Тому вони, здійснюючи надані їм повноваження, можуть вчиняти лише ті дії, які дозволені законом [2, с. 46].

Щодо самоврядування, в тому числі самокерування та самоуправління, В.І. Борденюк підкреслює, що воно є органічною властивістю, притаманною суспільству як цілісній динамічній соціальній системі, де відбуваються процеси самоорганізації та саморегуляції. Це пояснюється тим, що з точки зору соціальної філософії будь-якому суспільству іманентно притаманна здатність до саморозвитку, джерелом якого є властиві йому протиріччя. Тонкощі сприйняття проблеми зумовлені також складною структурою самоврядування, яке поділяється на місцеве територіальне самоврядування і корпоративне самоврядування, якщо спільноти людей об'єднані за політичними, економічними, культурними, етнічними, творчими, професійними, віковими та іншими ознаками [12, с. 16, 17].

У контексті вивчення проблемних питань продукування конфліктних ситуацій слід підкреслити ще один аспект, пов'язаний із до-

сягненням суспільного консенсусу, в якому ми маємо справу з явищем дуже рухливим, значною мірою тимчасовим і доволі крихким. У суспільстві за будь-якого стану рівноваги на полюсах завжди залишаються незадоволені, умовно кажучи, крайні прагматики і крайні консерватори. Як правило, крайні прагматики вважають, що просторовий ресурс використовується недостатньо ефективно і з нього можна витиснути ще трохи більше користі. Крайні консерватори розглядають використання ресурсу надмірним і вважають за необхідне забезпечити дбайливіше ставлення до нього. За таких умов територіальна громада повинна опрацьовувати розвинену схему функціонування органів місцевого самоврядування, яка б дозволяла враховувати принцип загального рівного волевиявлення. Тобто орган місцевого самоврядування має відслідковувати й гармонізувати одночасно сукупність точок рівноваги по всьому спектру суспільних інтересів, які зміщені в бік домінуючої групи осіб. У нашому випадку впорядкуванню підлягають, з одного боку, інтереси найактивнішої частини крайніх прагматиків, до яких належать суб'єкти та агенти бізнесу, а з іншого — інтереси крайніх консерваторів, тобто активістів територіальних громадських організацій, що опікуються місцевими проблемами. При такому підході на публічні органи управління покладається функція арбітра, і вони мають бути осередком досягнення суспільної згоди щодо просторового розвитку регіону, населеного пункту або його окремих частин — мікрорайону, кварталу, вулиці, прибудинкової території тощо.

Визначена на сьогодні організаційна модель для України відображає прагнення суспільства наблизитися до ідеальних відносин. У практичному аспекті вона орієнтована на європейські цінності, які передбачають певну децентралізацію владних повноважень як передумову швидшого досягнення суспільних відносин і рівня життя населення, близького до рівня розвинених країн. Утім, і тут є проблемні питання щодо досягнення суспільного консенсусу між прагматиками та консерваторами. Отже, можна констатувати окремий конфлікт

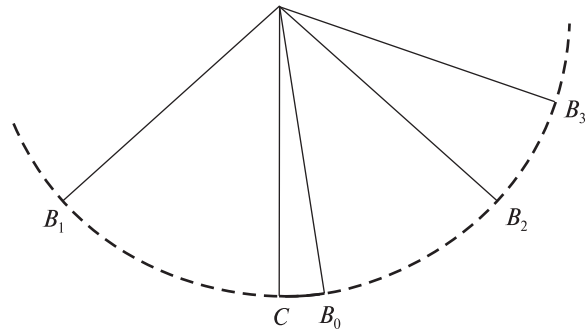
ініціативи і ретроградності. І цей конфлікт до-
сить яскраво проявляється саме на моделі про-
сторového розвитку населених пунктів.

Інструменти впливу

Ступінь впливу на процес прийняття рішень про надмірне або недостатнє використання просторового ресурсу визначається можливостями суб'єктів господарювання використовувати певний набір інструментів. І тут важливим стає питання здатності лобіювати ті чи інші інтереси в рамках чинного правового поля. Так, у передостанніх трьох скликаннях Верховної Ради України, за оцінками експертів-політологів, до половини народних депутатів були фактичними власниками або мали значні інтереси в будівельному бізнесі. Натомість реальних представників громадян практично не було. Слово *реальні* вжито не випадково, оскільки програми майже всіх політичних партій містили лозунги про захист прав простих громадян. Насправді більшість політичних сил декларували захист інтересів громадян для досягнення власних цілей. Аналогічна картина спостерігається і в міських радах великих міст, хоча дослідження на місцевому рівні проводилися лише для Києва, Харкова і ще кількох міст.

З огляду на це, саме фінанси, владні повноваження та громадські протести є своєрідними інструментами відстоювання інтересів і уявень про ефективність використання простору. З теоретичної точки зору такі інструменти забезпечують досягнення умовної точки рівноваги. Фіксація цієї точки рівноваги у певному містобудівному просторі відбувається в разі більш ефективного комплексного використання означених інструментів. Наближення до бажаного місця розташування точки рівноваги сукупності інтересів стає тим більшим, чим професійніше використовуються механізми регулювання. Це дуже складне завдання, що потребує значних ментальних трансформацій у суспільстві та великого досвіду органів управління у спілкуванні з носіями громадських інтересів.

Процес регулювання можна порівняти з коливанням маятника. Однак слід враховувати,

Зміщення точок тимчасової рівноваги сукупності інтересів

що ці коливання є нерівномірними і слабо прогнозованими в часі, а крім того, відбуваються не відразу після зміни вектора дій, а через певний проміжок часу, потрібний суспільству для усвідомлення нової ситуації. Схематично цей процес відображено на рисунку, де точка C фіксує стан повної рівноваги інтересів. Проте надто тривала затримка в цій точці спричинить послаблення мотивації подальшого розвитку і призведе до деградації системи. Точка B_0 вказує на незначне переважання інтересів бізнесу, достатнє для ініціювання процесів розвитку і прийнятне для населення з точки зору втрати певної частини власного спокою заради прогресу. Інтервал між точками C та B_0 є ідеальною моделлю досягнення суспільного консенсусу в просторовому розвитку. Точка B_1 фіксує стан суспільної згоди, сформованої на свідомості з переважанням регуляторних функцій держави для захисту інтересів громадян; точка B_2 — з переважанням інтересів бізнесу, наприклад як короткочасна угода бізнесу і громадян з метою залучення інвестицій зі свідомим обмеженням певного рівня комфорту. Нинішній стан умовної рівноваги можна оцінити як точку B_3 .

Простий аналіз передумов прийняття рішень дозволяє дійти висновку, що відверте лобіювання активної позиції бізнесу в поєднанні з переважаючими, але прихованими інтересами представницьких органів влади призводить до значного зміщення умовної точки досягнення суспільної згоди в бік інтересів бізнесу. Водночас законодавство має відігравати роль вербальної моделі розвитку суспільства, а га-

лузеве законодавство має регулювати право-відносини у відповідній галузі для досягнення стану суспільної згоди, найбільш наближеного до оптимального врахування всіх інтересів.

Щодо законодавчого поля містобудування, то за останні 20 років можна побачити відповідний тренд його трансформації. На початковому етапі формування національного містобудівного законодавства основним завданням фахівців було визначення меж сфери його дії і повноважень державних органів влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, у тому числі професійних, а також їх основних прав та обов'язків. *Громадянин* як суб'єкт діяльності був присутній у нормативно-правових актах переважно через визначення відповідних прав і обов'язків. До таких нормативно-правових актів належать Закони України «Про основи містобудування» та «Про архітектурну діяльність». На наступному етапі, зокрема у Законі України «Про планування та забудову територій», *громадянин* уже додатково був означений процесуально в технологічній схемі прийняття рішень у сфері містобудування. Втім, у цих законах з відомих причин у прихованому вигляді домінувала роль держави. Хоча вони і розроблялися із залученням американських та європейських фахівців, зокрема з USAID і TACIS, і містили багато новаторських ідей, але не могли подолати головну ваду тогочасного суспільства — надмірність державного регулювання. Унаслідок такого підходу склалася ситуація сприяння продукуванню умов для надмірної заангажованості, корумпованості та прояву можливостей політичного впливу на бізнес шляхом вибіркової прихильності до одних компаній і гальмування роботи інших. Зрозуміло, що такий стан справ не відповідав інтересам ані бізнесу, ані громади. Відповідно до схеми, точка суспільної згоди начебто і була зміщена в бік захисту громадських інтересів, але насправді давала практично необмежені можливості прояву волюнтаризму (точка B_1).

Обурення як вітчизняних, так і зарубіжних інвесторів зумовило значні зміни у законодавчому полі містобудування за останні п'ять

років. Замість застарілого за змістом Закону України «Про планування та забудову територій» було прийнято Закон «Про регулювання містобудівної діяльності», в інші закони внесено численні зміни, спрямовані на спрощення умов ведення будівельного бізнесу: частину дозвільних процедур замінено деклараціями (повідомленнями) про факт вчинення тих чи інших дій, скасовано частину повноважень владних структур, проведено децентралізацію органів контролю, чіткіше прописано відповідальність суб'єктів містобудівної діяльності за порушення в цій сфері.

Усі ці кроки дали Україні змогу здійснити прорив у рейтингу країн Doing Business і підвищити привабливість регіонів і населених пунктів для вітчизняних та іноземних інвесторів. Проте питання щодо легітимізації інструментів урахування інтересів громадян у цьому процесі поки що залишається на порядку денному.

Кроки до сучасного міського простору

Оскільки на сьогодні просторова складова стала одним із найважливіших і разом з тим одним із найдефіцитніших елементів суспільного розвитку, простір почав активно капіталізуватися, а проблема досягнення суспільної згоди у його використанні значно загострилася. Пошук точок дотику для забезпечення умов гармонізації інтересів суб'єктів господарювання і населення потребує формування оновленої методології, яка б ураховувала нові соціально-економічні реалії. Значною мірою це пов'язано з адекватним розумінням концепту економічної гомогенізації суспільства з урахуванням особливостей соціального освоєння певного простору.

Хоча структура суспільства є доволі складною, інтереси окремих груп концентруються навколо ключових пріоритетів просторового розвитку, які визначають мотивацію певних дій у конкретних ситуаціях. На органи влади покладається відповідальне завдання щодо досягнення консенсусу в усіх сферах суспільного життя, але для цього вони мають представляти реальні інтереси членів суспільства в рівних пропорціях, оскільки домінування інтересів

будь-якої частини суспільства загрожує зростанням невдоволення іншої і, як наслідок, соціальною турбулентністю.

Найяскравіше проблемні питання упорядкування інтересів бізнесу, громади і влади проявляються в просторі міського середовища, яке перетворюється з планувальної структури на сукупність точок рівноваги суспільних інтересів у конкретному просторі. Однак на сьогодні на законодавчому рівні залишаються неупорядкованими питання процедурного забезпечення громадських обговорень містобудівної документації. Вони значною мірою мають декларативний характер або вилучені в процесі так званого «удосконалення законів», наприклад ст. 21 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» [14]. Водночас норми, передбачені підзаконними актами, вписані так, що дозволяють у реальному житті їх ігнорувати. Разом з тим детальні плани територій і зонінг виведені з-під контролю професійної експертизи.

Зважаючи на необхідність поліпшення функціонування сфери містобудування, доцільно найближчим часом розширити повноваження громадських організацій та органів місцевого самоврядування з метою посилення їх позицій у прийнятті рішень щодо просторового розвитку населених пунктів. Такий висновок ґрунтується на викладених вище аргументах. Конкретним проявом підвищення рівня готовності суспільства до дискусій з цих проблем слід вважати зареєстрований у Верховній Раді України проект закону про мораторій на будівництво об'єктів на окремих земельних ділянках у м. Києві (№ 2629 від 10.04.2015), альтернативний законопроект (№ 2629-1) та проект Постанови про утворення Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з перевірки законності спорудження об'єктів будівництва на території м. Києва (№ 2976 від 29.05.2015).

На сучасному етапі розвитку суспільство потребує істотного підвищення ролі й значущості генерального плану населеного пункту як одного з найважливіших інструментів досягнення соціального консенсусу щодо використання просторового ресурсу в контексті поліпшення

умов життєдіяльності територіальної громади, оскільки в його основі лежать Державні будівельні норми [15], розроблені з урахуванням саме суспільних інтересів. Пункт 4.1. цього документа визначає, що генеральний план населеного пункту є основним видом містобудівної документації на місцевому рівні, призначеної для обґрунтування довгострокової стратегії планування, забудови та іншого використання території населеного пункту.

Удосконалення містобудівного законодавства має бути зорієнтоване на конкретну мету — підвищення рівня комфортності навколишнього простору, і генеральний план містить щонайменше два компенсатори для більш зваженого врахування суспільних інтересів. По-перше, це формальна вимога і певні механізми для залучення громадськості до обговорення основних положень генерального плану, які за умови об'єднання зусиль ЗМІ і громадських організацій та при виборі правильної стратегії спільних дій можуть дати результат. По-друге, беззаперечною перевагою генерального плану населеного пункту є те, що замовником цього документа є орган місцевого самоврядування, а не окремий інвестор. Це ускладнює досягнення трастової угоди між окремими інвесторами з метою отримання надприбутків. При формуванні місцевих бюджетів місцева рада зобов'язана надати обґрунтування для витрачання коштів на розроблення чи коригування генерального плану, що робить процес прийняття рішень щодо цього документа більш прозорим.

Компенсацію зміщення інтересів у бік приватного бізнесу варто забезпечувати через механізм досягнення суспільної згоди щодо використання просторового ресурсу завдяки виконанню рішень генеральних планів, затверджених на сесіях місцевих рад, та забезпечення його прозорості в частині задоволення претензій окремих інвесторів на використання просторового ресурсу.

Генеральний план разом із зонінгом, або детальним планом територій, необхідно ввести під жорсткий контроль розширеної професійної експертизи, що охоплює вивчення та аналіз питань забезпечення гармонізації інтересів

бізнесу та населення у використанні простору. Враховуючи цей аспект, потребує подальшого вдосконалення Закон України «Про основи містобудування» [16].

Висновки

Напрями просторової організації в Україні значною мірою зумовлені особливостями історичного етапу розвитку держави, що характеризується поєднанням двох процесів — гомогенізації економічного простору і демократизації суспільних відносин. Складність подолання цього шляху полягає в дуже коротких часових вимірах порівняно з періодом формування подібних процесів в інших країнах та в наявності зовнішніх чинників впливу, що накладає відбиток на засоби освоєння та використання простору життєдіяльності.

Філософське трактування категорії *простір* дедалі більше набуває ознак капіталу, тобто переводить акценти в суто практичну площину ринкових відносин. За таких умов збільшення вартості простору породжує загострення конфліктів навколо боротьби за володіння

додатковою просторовою рентою, яка формується при використанні простору. Розмір ренти напряму пов'язаний зі щільністю освоєння простору, тому об'єктивно саме міста стають осередками такої боротьби. Водночас великі міста поступово перетворюються на простір з ознаками ноосферного характеру, що накладає особливу відповідальність щодо його перетворення та практичної реалізації.

З трьох складових: бізнес — населення — представницькі органи влади на сьогодні найменш підготовленими до боротьби за фізичний і суспільний простір виявилися представницькі органи влади. Першопричиною цього є недостатнє усвідомлення ними власної ролі в регулюванні суспільних відносин і недосконале законодавство.

Містобудівна документація, зокрема генеральні плани міст, стає все більш ефективним інструментом подолання конфліктів у суспільстві і досягнення відносно стабільної соціальної згоди у використанні просторового ресурсу. Проте саме законодавче поле формування і використання містобудівної документації потребує удосконалення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Фукуяма Ф. *Конец истории и последний человек*. М.: АСТ; Ермак, 2004.
2. Фрайер Х. *Теория объективного духа. Введение в культурфилософию*. СПб.: Владимир Даль, 2013.
3. Вернадский В.И. *Научная мысль как планетное явление*. М.: Наука, 1991. <http://vernadsky.lib.ru/e-texts/archive/thought.html>.
4. Андерсон А., Андерсон Д. (ред.). *Ворота в глобальную экономику*. М.: Фазис, 2001.
5. Кастельс М. *Информационная эпоха: экономика, общество и культура*. М.: ГУ ВШЭ, 2000.
6. Трубина Е.Г. *Город в теории: опыты осмысления пространства*. М.: Новое литературное обозрение, 2011.
7. Спенс М. *Следующая конвергенция. Будущее экономического роста в мире, живущем на разных скоростях*. М.: Ин-т Гайдара, 2012.
8. Долішній М.І. *Регіональна політика на рубежі ХХ—ХХІ століть: нові пріоритети*. К.: Наук. думка, 2006.
9. Варналій З.С. (ред.). *Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку*. К.: Знання України, 2005.
10. Семиноженко В.П., Данилишин Б.М. *Новий регіоналізм*. К.: Наук. думка, 2005.
11. Быстряков И.К. Экономическое пространство региона: новая исследовательская парадигма. *Продуктивні сили України*. 2006. № 1. С. 32—41.
12. Борденюк В.І. *Місцеве самоврядування та державне управління: конституційно-правові основи співвідношення та взаємодії*. К.: Парламентське видавництво, 2007.
13. ДБН Б.1.1-15:2012. *Склад та зміст генерального плану населеного пункту*. Мінрегіонбуд, 2012.
14. Про регулювання містобудівної діяльності: Закон України. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3038-17>.
15. ДБН 360-92** Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень. <http://dbn.at.ua/load/1-1-0-175>.
16. Про основи містобудування: Закон України. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2780-12>.